

ISPARTA AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜNE KATKILAR

Osman YILDIZ*

CONTRIBUTION FROM ISPARTA DIALECT TO COMPILED DICTIONARY

ABSTRACT

There are innumerable word existences at the Anatolian dialects as a variation of written language that have been using for centuries. This study will introduce approximately a hundred words (idiom, name, adjective, adverb, particle, conjunction, interjection etc.) that have been edited from Isparta which are not existed in *Derleme Sözlüğü* (Dictionary of Word Collection) or, if it is, contain different meaning by classifying in accordance with their types. Each activity of collection will enhance the word affluence of Turkish language by adding unknown one.

Keywords: dialectology, word collection, word existence, Isparta dialect

Ağzların dil özelliklerini belirlemede derleme çalışmalarının önemi yadsınamaz. Bunu yüzyıllar öncesinden fark eden büyük dilci Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügati't-Türk* adlı eserini derleme yöntemiyle tertip etmiş ve Türk dilinin değişik boylardaki kullanılış biçimlerini, kelime servetini ortaya koymuştur.

Cumhuriyetin ilânı ile başlayan dil inkılâbının en önemli kilometre taşlarından birisi, 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin başlattığı *Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* ile ülkemizin dört bir yanından derlenmiş binlerce kelime, bilim âleminin dikkatlerine sunulmuş ve bugün bu eser, hâlâ başvuru kaynağımız olarak değerini muhafaza etmektedir.

Yazı dilimizin bir varyantı olarak onunla yan yana varlığını sürdüren konuşma dilimizin çeşitli coğrafi adlandırmalarla yüzlerce ağzı mevcuttur. Bu ağzların tamamına "Anadolu ve Rumeli Ağzları" adı verilmektedir.

* Doç. Dr., SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Bu ağızlar, bugün dahi Türk dilinin tarihî özelliklerini, diğer farklılık ve benzerliklerini bünyelerinde bulundurarak, ses, şekil ve kelime hazinesi bakımlarından yazı dili ile birlikte Türkçe'nin zenginliğini oluşturmaktadır. Anadolu ağızlarında kullanılagelen ancak kayıtlara geçmemiş derlenmeyi, gün ışığına çıkartılmayı bekleyen daha hâlâ pek çok sayıda kelime, deyim, kalıplaşmış söz ve atasözleri bulunmaktadır. Halk ağızlarından derleme çalışmalarına önem ve ağırlık verilmesi, bu zenginliği daha çok ortaya çıkartacaktır.

Anadolu ağızları söz varlığına katkı amacıyla kaleme aldığım bu yazıda, uzun yıllar görev yaptığım Isparta yöresinde, duyup not ettiğim *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (C. I-XII, TDK Yay., Ankara 1963-1982)'nde hiç bulunmayan veya bulunuyorsa da değişik anlamlar içeren sözler tanıtılacaktır.

İki başlık altında vereceğimiz bu sözlerden bazıları deyim (22 adet) bazıları ise kelime (67 adet) niteliğindedir. Tanıtılacak her bir söz varlığı, ilgili başlıklar altında anlam ve içinde geçtiği cümle örnekleriyle sıralanmıştır. Mahallî söyleyişi de yansıtabilmek amacıyla, örnek cümleleri, derlendiği ağız özellikleriyle vermeyi uygun gördük.

Şimdi Isparta ağzına ait derlemiş olduğumuz söz varlıklarını tanımaya başlayalım.

I. Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Sözler

A. Deyimler

Alıp satmamak: Söz dinlememek

Gonuştuğum bir gulağından giriyo, diğerinden çıkıyo; alıp satmıyo.

Allaha çalışmak: İbadet etmek

Sidiredeki gız, boyuna Allaha çalışıp eski yazı okurmuş.

Arıza bulmak: Arızalanmak, bozulmak

Saatim yere düşdü; amma Allahdan yine de arıza bulmadı.

Baha ermek: Değeri ölçülemeyecek kadar yükselmek, kıymetlenmek

Böyle yâmur yağâsa tarlaındaki ürüne baha ermez.

Dek çekmek: Yük çekmek, yük taşımak

Bi adam vardı, hayvanları dek çekedi.

Deli deli gonuşmak: saçmalamak

Ne deddiğini bilmeyo; amma deli deli gonuşuyo.

Devre getirmek: Ters çevirmek

O denizde olan gaplambağalar hep böle büyüyo demek ki. büyük gazanı devre getirisiñ ya öle idi.

Dibabı dibabı gonusmak: bilmiş bilmiş, ukalaca konuşmak

Her lafa garişuyo; dibabı dibabı gonusuyo.

Dişini sıkamak: Kızmak, öfkelenmek

Gız eve bi gemiş; gazanı gapgara. Gazanın içine suyu govemiş, sürte sürte dişini sıkmuş galmış.

Eli olmak: Bir iş yapmaya zaman ve fırsat bulmak

Bi elim olsa, gitcen, gidemeyon.

Emen eşmek: Ağaçların diplerini açmak

Dün emen eşmeğe gitdik.

Eti eşimek: Bela aramak

Derdi gavgı çıkarmak, eti eşiyo ya bi gün hakkından gelirlē.

Gönlü dönme: Midesi bulanmak

Kestaneden gönlüm döndü gari. İçinden boyuna gurt çıkıyo; bi senedir kestane almıyom.

Gözlerine yaramak: Hoşlarına gitmek, beğenmek

Ölan gız evinin gözlerine yaradıysa, “soralım, sual edelim” dérlēdi; bi hafta müsaade isderlēdi.

Halı işlemek: Halı dokumak

Bu üş gız halı işleyolarmış; halı işlēken hō yolın gıyısında bi ölan geçiyömuş.

İş dutmak: Bir işte çalışmak, iş yapmak

Bizim burlarda iş yok, tarlasını takkasını satmış, İstanbul’a gidip iş dutmuş, yerleşmiş.

Üstü gapatmalı gonusmak: İmalı konuşmak

Gardeş böle üstü gapatmalı gonusma, ne diyeceksen açıkçana söyle.

Yargı yarmak: Gül fidanı dikmek için yarık kazmak

Elli santim yargı yarāsıñ, gül fidanını gömēsıñ; amma hiş ucunu mucunu dışarıya çıkartdırmazsın.

Yemek dökmek: yemek vermek, yemek yedirmek

Esgiden orlara dervişlē gelirmiş, onlara yemek dökerlēmiş.

Yer sürmek: Gezme, dolaşmak

Memed dede yer sürmüş; önce Konya, sōna şehir şehir gezmiş yani.

Yolu aralamak: Zamanı doldurmak, vakit geçirmek

-Benim araba daha yıkanmadı mı?

-Hindi başladık; hadi azcık dolaş, bi saat daha, yolu aralāsın.

Yüzük bozmak: Altın veya gümüş yüzük almak

Gıza da olana da ādetten bi yüzük bozalādı; başga bişey olmazdı bizim zamanımızda.

B. Kelimeler

a. Adlar

a.1. Ādet ve inançlarla ilgili adlar

Coğur: Gāvur, gayr-i Müslim

Coğurlar bizim melmiketten gideli çoğ oldu.

Gödmed: Grup hâlinde sopa ve çelik çubukla oynanan bir çocuk oyunu

Güççük iken gödmedi çok oynardık.

Mübareke: Düğün öncesi, gelin ve damadın ailesi ile yakın akrabalarının birbirlerini tanımaları maksadıyla söz ve nişan arasında yapılan törene verilen ad

Mübarekede olan evi çay, gahve, gına getiriydi. İlk mübareke dēye

Okuculuk: Düğüne çağrı, davet yapma işi

Esgiden okuculuğa çıkılırdı. Hindiki gibi gart ādeti yoğudu.

a.2. Meyve adları

Dağ elması: Ceviz büyüklüğünde dağlarda yetişen yabani elma

Dağ elması veya geyik elması, ekşi bir elmadır.

Hanımparmağı: Narin yapılı, salkımında bol taneleri olan, siyah-kırmızı arası bir renkte, sofralık bir üzüm türü

Adı gibi hanımparmağı yumuşak, narin bir üzümdür.

Şam büzgülüsü: Siyah, kalın kabuklu, iri ve sert taneli, çekirdekli bir çeşit üzüm

Bizim burlarda yetişen bir üzüm cinsi de şam büzgülüsüdür.

a.3. Hayvan adları

Gaplambâ: Kaplumbağa

Denizden bi gaplambâlar çıkmış; ama goca bi bulgur gazanını gapâsıñ ya, öyle.

Órú goyun: Merada yetişmiş koyuna verilen ad

Geliñ eve girerke, órú goyun derisi yazâlâdı eşige.

a.4. Mekân adları

Damev: Bahçede, bir duvarı eve bitişik olarak yapılan tek odalı, toprak ev

Esgiden evlerin damevleri vardı.

Küllükhane: Çöplük

Evin ocağı sığanmadı da ocak küllükhane gibiye, beğenmezledi.

Şânişin oda: Evin en aydınlık, en güzel odası, misafir odası

Böğün misafir odası denilen odaya, esgilêde şânişin oda denirdi.

a.5. Organ adları

Digok: Gaga

Yani digok, guş gagası demek.

a.6. Nesne adları

Duz gabağı: Su kabağından yapılan tuz saklama kabı

Mutbaklarda duzu goycek duz gabakları olurdu.

Gafalı altın: Cumhuriyet altını

Gafalı altın, hani bir yüzünde Atatürk resmi olan altınlar var ya ona derler.

Ham gazanı: Kaynatılacak üzüm suyunun içine konduğu kazan

Ham gazanı, bekmez yapâken kullanılan bi çeşit gazan.

Havvak: Kavak veya söğüt ağacının kabuğundan yapılan bir tür düdük

Bubam biz kuççükkê bize havak yapâdı.

Mestil (~ Mes) çorap: Ayakkabının içine giyilen, üzerine mesh yapılabilen yumuşak ayakkabı

Eveli mestilçorap géyer idim.

Sığa çamırı: Toprak evin ocağını, isini kapatmak amacıyla, bir çeşit kilden yapılan çamur

Eñ evvelâ, evlerin içindeki ocağı sığ adı gızl â, sığa çamırıla.

a.7. Doğa olayları ile ilgili adlar

Öğüzgar: Rüzgâr

Vâdık bakdık, te horda oluk gopmuş da, öğüzgarda o ırlanıyomuş.

a.8. Meslek adları

Dömbekci: Davul, darbuka gibi enstrümanları çalan kimse

Gına gecesinde dım dım dım bi uT dutulurdu, bi de yanında dömbekci, bu çalınırdı.

b. Sıfatlar

Harızmana köpeği: Sebepsiz yere kavga eden, kavgacı kimse

Vara yoğa harızmana köpeği gibi davranıyoñ.

Hecin devesi: Uzun boylu ve kaba yürüyen kimse

Nereye gidiyoñ len hecin devesi.

Kepeksiz: Yerli yersiz konuşan kimse

Ne kepeksiz adam bu.

Şimir: kara kuru kimse.

Şimir gibi ona bişey olmaz.

Yaşçalı devesi: Kaba ve sert yürüyen kimse

Yaşçalı devesi gibi yörüyo.

Zakgarak: Lüzumsuz konuşan, boşboğaz kimse

Bizim gomşu zakgarağın biri...

c. Zarflar

Bölemlige: böylece

Bi halla gemiye zaten zor yetişdik, bölemlige Çanakgaleye kendimizi atıvêdik.

Evöl: Evvel

Gâri evölü vakıTlarıñ insanları böle imiş.

Faldır faşşak: Yakıştırma çabası gözetilmeksizin üstünkörü giyim tarzı

Faldır faşşak geyinip, bi boy gezip durur.

Hülase kelem: Kısacası, sözün özü

Zerde bişiren dedim; pirinci gıtdım;, şeker de gıtdım; gaynar gaynar pirinçler bişmez. Bi de bakdım ki hülase kelem bizim pirinç mermi gibi olmuş.

Üyül üyül: (Su için) durgun, yavaş yavaş akma

Su kayanın altında üyül üyül çıkıyordu.

Üyün üyün: (Ateş için) Durgun, için için yanma

Ateş üyün üyün yanuyo.

ç. Edatlar

Keyi: sonra

Bundan keyi ben sizin işinize garişmıyon.

d. Bağlaçlar

Eyernem: Eğer, şayet

Eyernem ben seni bi yakalarsam, yapacağımı biliyom.

e. Ünlemler

Ele vallâ: Hayret ve üzüntü bildiren bir ünlem

Ele vallâ daha dün gınuşduyduk? Nasıl ölmüş?

Gabbecik: İyi anlamda kullanılan, sevgi bildiren bir ünlem

He gabbecik he! Bizim olan ne de güzel oynuyo.

f. Fiiller

Büzüldemek: Büzülmek

Soğukdan ıscağa yapışınca, sobanın yanına büzüldedim.

Cürunlamak: (Gül toplama döneminde, gül için) en çok çiçek açmak

On dönüm gül cürunlamış; hakkından gelmek zor.

Çiğneklenmek: (Değneğin fırın tuğlalarına sürtülmesi ile) kıvılcım çıkmak

Taşlar çiğneklenmeden hamur fırına sürülmez.

Gırdavlamak: Aramak

Ortalığı gırdavlamış, bişey bulamamış.

Gıvcınmak: Hâl ve tavırlarıyla bir şeyler düşündüğünü belli etmek

Ne o, yine gıvcınmaya başladıñ bişey mi vâ?

Şırkalamak: 1. Sarsmak, silkelemek

Çocuğu niye şırkalıyosun?

2. Bozmak

Soğuk, üzümleri şırkalamış.

Yemişlenmek: Ümitlenmek

Aaa yazık olan boş yere yemişleniyo.

Yumarlanmak: Dalmak, içine atlamak

Gara su gelirse dêmiş, içine yumarlan ; öle gêt, dêmiş.

Zızlemek: Sızlanmak, ağlayıp feryat etmek

Gız orda ağılêyo, zızlêyo, “Vêmedilê, bubam vêmedi, annem vêmedi, sevdüme vêmedi” dêye.

II. Derleme Sözlüğü’nde Anlamları Farklı Olan Sözler (Kelimeler)

a. Adlar

a.1. Âdet ve inançlarla ilgili adlar

Garın: Gönül (krş.DS VI, 1927)

Andık Deresinde yuvarlak, ortası delik daş vâdır. Garından ne geçdi mesela...cuma gün, üş cuma gidésin Andık Deresine.

Tille: Yükleri denk etmek, sıkıştırmak için atılan düğüm (krş. DS X, XII; 3932, 4762)

Bizim olan o tiller iyi olmadı.

a.2. Hayvan adları

Döve: Deve (krş. DS IV, 1619-1620)

Burada yemek dökerlmiş yani. Dövelēle böle yicek, işicek fakirlere yardım...

a.3. Mekân adları

Almalık: Evin bodrum katındaki serin bir odaya yapılan tahta seki (krş. DS I, XII; 227, 4416)

Almalığa farelē dadanmış.

a.4. Nesne adları

Dibek: 1. Hamamlarda içine su koymaya yarayan içi oyulmuş taş (krş. DS IV,1479)

Gafasını dibe'in içine sokusokuvēdi.

2. İçinde buğday dövülen oyuk taş

Ėkeklē köşe başında dibe'in yanda duryolā.

a.5. Renk adları

İsiyan: Kapkara, simsiyah, zenci (krş.DS VII, 2555)

Güneşin altında geze geze isiyān gibi olmuşsun.

a.6. Meslek adları

Çırpıcı: Özel aletleriyle insanların sırtından kan alan kimse (krş. DS III, 1189)

Çırpıcıya gētdim; sırtıma iki sülük vūdurdum.

Gezici: Pazarlamacı (krş. DS VI, 2023)

Şarkalıda aTmuş gişi vardı. Mesela vali maaşı alır gibi, gezicisi, desenatörü, modelcisi validen fazla maaş alırdı.

b. Sıfatlar

Buz gibi: Tertemiz, bembeyaz (krş.DS II, 810)

O yörücü geldiği eviñ ocağı buz gibi sığa çamırıyla sığalıysa, o evin gızını beğenirledi.

Çiriş: Çok esmer ve çirkin kimselere verilen sıfat (krş.DS III, 1235)

Ne yapam ben o çirişi, başka kimse mi kalmadı.

Ekiz: Yaramaz, afacan (krş. DS V, 1695)

İki de çocuğu vâ ekiz mi ekiz...

c. Zarflar

Vere: Sürekli, devamlı (krş. DS XI, 4095)

Akşam sabah vere ağlarımuş.

ç. Ünlemler

Nëri: “Aman Allah’ım!” anlamında, şaşkınlık anında kullanılan bir ünlem (krş.DS IX, 3247)

Bi baka nëri olan kellerin yemiş yemiş adam, kellele orada sıralı olunca gorkmuş; bu sefer kaçmaya çalışmış gız.

d. Fiiller

Belëmek: Ufalamak (krş.DS II, 610-611)

Gelini oturdülâdı, başıydan bi de ekmek belerlëdi, bütün ekmegi...

Bilişmek: Anlamak, farkına varmak (krş.DS II, s. 694)

Sorup danuşiken, ana oğul olduğunu bilişmişlë.

Çizmek: Dizmek (krş. DS III, 1253)

Hadi ben taşları çizdim; kim geliyo oynamaya.

Çöğürmek: Çevirmek, düzeltmek (krş.DS III, 1280)

Gız evi gâve tutâdı, bi ayakgaplarını çöğürüydü.

Ezinmek: Sıkıntı vermek, eziyet etmek, sızlanmak (krş. DS V, 1830)

Yeter gari ezinme! Şurda iki dakika rahat oturayın.

Gurtlanmak: Şüphelenmek (krş. DS VI, 2201)

Halinden gurtlandıydım zaten..

Kazdıklamak: Volta atmak (krş. DS VIII, 2711)

Hayırdır ne öle kazdaklayıp duruyoş.

Saylamak: Saymak, kabul etmek (krş.DS X, XII; 3560, 4676)

Eyernem bu oyunu saylamazsanız, ben de bu oyunu saylamam.

Saylanmak: Sayılmak, kabul edilmek (krş.DS X, 3560)

Hayır ya! Valla billa senin bu oyun saylanmaz. İstedigin kişiye soralım.

Zıngıldamak: Bir yere gitmek için ayaklanmak (krş.DS XI, XII; 4372, 4835)

Biz galkınca, o da peşimizden zıngıladı.